

«CURRICULUM FUTURI»: ЛІБЕРАЛЬНА ОСВІТА ЯК АГЕНТ РЕФОРМ, СТО РОКІВ ДОСВІДУ¹

Стаття розглядає історію впровадження і розвитку корпусу світоглядних курсів (Core Curriculum) у програмі Колумбійського університету Нью-Йорка протягом минулого століття. Ця динамічна, сповнена інтелектуальних викликів історія служить приводом для розгляду ширшої теми: зміни концепції вищої освіти у відповідь на соціальні кризи та потрясіння – такі як Перша та Друга світові війни, студентський протестний рух 1968 р. та інші. Особливий наголос покладено на дискусії про доцільність запровадження формаційної компоненти в добу швидкої зміни спеціалізацій та виникнення нових професій, а також про роль університету як місця формування цілісної людини, готової до інтелектуальних та етичних викликів сучасності. Окремо аналізуються приклади впровадження гуманітарного освітнього ядра в університетах України в період незалежності.

Ключові слова: інтелектуальна історія, історія освіти, вища освіта, «вільні мистецтва», «світоглядне ядро», новітня історія США, реформа вищої освіти.

Реформа освіти в Україні балансує на межі. Як і багатьом іншим починанням, їй загрожує перспектива поповнити перелік українських невдач після 2014 р. Здається, усі розуміють важливість проблеми. Про це свідчать і повсякденний обмін думками, і заяви високих очільників. «Ми робимо реформи в сферах освіти та науки, бо для безпеки у сучасному світі військової сили недостатньо, потрібен людський капітал. Понад 65% населення України сьогодні, в цю хвилину, дотичні та піддаються впливу системи освіти в Україні. Серед них – 1,3 млн дошкільнят, більш як 3,5 млн школярів, 1,6 млн студентів, близько 300 тис. учнів закладів професійної освіти

---

¹ Окремі матеріали, використані в цій статті, походять з неопублікованих інтерв'ю, зібраних авторкою в Нью-Йорку під час перебування на програмі наукових обмінів ім. Фулбрайта у 2004–2005 рр.

та 18 млн батьків. Насправді ж, по суті, практично все населення нашої держави – продукт системи освіти», – декларує міністр освіти Лілія Гриневич².

І все ж, незважаючи на зусилля і спроби, реформа буксує, зміни залишаються формальними, бюрократизм не поступається, а молодь все більше розчаровується, надаючи перевагу короткотривалому, але очевидному плюсові працевлаштування перед довготривалою, але неочевидною перевагою ґрунтовної освіти.

Утім, ця довготривала перевага ґрунтовної освіти вимагає серйозного переосмислення. В чому криється оця ґрунтовність? Чи дає диплом про вищу освіту якісь реальні переваги молодій людині в сучасному світі? Адже він більше не гарантує постійної чи високооплачуваної роботи, не рятує від безробіття, не просуває у черзі на житло чи авто, не підвищує соціального статусу, а незабаром перестане впливати й на розмір пенсійного забезпечення. Що найсумніше – цей диплом часом навіть не є гарантією отримання знань.

Проте переваги все-таки є. Дослідження недавнього часу привернули увагу до факту, що середня тривалість життя безпосередньо пов'язана з рівнем освіти.³ Більше того, виглядає, що освіта впливає не лише на тривалість життя, але й на його якість. У 1937 р. в Гарварді було розпочато дослідження, що триває й досі, присвячене виявленню факторів, які сприяють досягненню людиною максимального життєвого успіху, що включає в себе, між іншим, добрий рівень здоров'я, довге життя і відчуття задоволення⁴. Результати цього дослідження несподівані й обнадійливі: досвід перебування в університетському середовищі, як правило, впливає на людину позитивно навіть у тому випадку, якщо не спричинить прямого професійного чи фінансового успіху. Це, звичайно, не знімає головного питання, поставленого ще в ранній античності: що таке освіта – наповнення посудини чи підтримування полум'я?

Питання про сенс і завдання освіти, про її релевантність у періоди криз, про її спроможність вплинути на соціум поставали завжди. Відповідали на них по-різному: починаючи від традицій вільної дискусії і пошуку істини у перипатетиків, до чітко структурованого, опертого на авторитети середньовічного курикулуму й далі. Десь на шляху пошуку відповідей виникла

---

² Лілія Гриневич. «Ми робимо реформи в сферах освіти та науки, бо для безпеки у сучасному світі військової сили недостатньо, потрібен людський капітал» // *Портал Міністерства освіти і науки України* (www.mon.gov.ua/ua/news), 13 квітня 2018.

³ Ellen R. Meara, Seth Richards, David M. Cutler. The Gap Gets Bigger: Changes in Mortality and Life Expectancy, by Education, 1981–2000 // *Health Affairs* 3–4 (2008) (www.healthaffairs.org).

⁴ George E. Vaillant. *Triumphs of Experience: The Men of the Harvard Grant Study*. London 2012, с. 346–347; Marcia Angel. What is a Good Life? // *The New York Review of Books*, 9 May 2013.

ідея *Artes Liberales* – університету та університетської програми як «мистецтв для вільних» і одночасно «мистецтв, що звільняють». Протягом багатьох століть концепція «вільних мистецтв» була панівною в системі вищої освіти, доки не прийшла до занепаду в період поділу наук і спеціалізації знань. Але на початку ХХ ст. ідея отримала нове дихання на теренах університетських кампусів Північної Америки. Історії впровадження курсів *Artes Liberales* у коледжі Колумбійського університету в Нью-Йорку, який став піонером реформування самої ідеології університетської освіти в США, виповнюється сто років. Це слушна нагода для аналізу й спроби усвідомити – що саме в цій концепції надавало їй такої тривкості і вартості в очах педагогів попереднього тисячоліття.

1918 року в Колумбійському коледжі в Нью-Йорку відбулася «тиха революція»⁵. Але щоби зрозуміти глибину цього перевороту, варто звернутися до передісторії. Традиційна концепція ліберальної освіти, яка функціонувала в європейських та північноамериканських коледжах і ґрунтувалася на корпусі дисциплін *studia humanitatis*, в другій половині ХІХ ст. переживала кризу. Основою ліберальної освіти було багаторічне вивчення класичних мов; вона не давала студентам практично жодних можливостей вільно обирати дисципліни, мала, на думку багатьох критиків, серед яких керівник програм з історії, політології та міжнародного права в Колумбійському університеті Джон Бургес, надто загальний характер і не готувала студентів до майбутньої академічної чи іншої професійної діяльності.⁶ Дискусії про роль коледжів у загальній системі освіти, про потреби глибшої спеціалізації та професійного тренінгу відбувалися по всій країні, дедалі популярніші погляди Джона Дьюї та прихильників теорії прагматизму й інструменталізму в освіті додавали їм гостроти і сили. Але вплив Джона Дьюї не був виключно теоретичним і торкався не тільки необхідності посилення практичної складової в освіті. З 1904 р. і до кінця життя цей видатний американський філософ обіймав посаду професора у викладацькому коледжі Колумбійського університету; отже, його ідеї вже з 1904 р. «витали в повітрі» усього кампусу⁷. В контексті теми, яка розглядається, особливо важливою подією була публікація 1916 р. праці Дьюї «Демократія і освіта»⁸, ідеї якої опосе-

⁵ Timothy P. Cross. *An Oasis of Order: The Core Curriculum at the Columbia College*. New York 1995, с. 5.

⁶ Robert L. Belknap, Richard Kuhns. *Tradition and Innovation: General Education and the Reintegration of the University: A Columbia Report*. New York 1977, с. 45–46.

⁷ Т. Р. Cross, *An Oasis of Order*, с. 87–89.

⁸ Див. зокрема: John Dewey. *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*. New York 1916.

редковано стали важливим стимулом реформ, які відбулися в університеті за кілька років. Чи не найвпливовішими виявились погляди Дьюї на освіту як на процес тривалістю у все життя, наголос на моральному вимірі освіти, вимога активного включення студентів у навчальний процес.⁹

Крім активних теоретичних дискусій, на зламі століть почав формуватися й інший, практичний виклик, який впливав на статус і завдання американських коледжів. Традиційний склад студентів престижних коледжів почав змінюватись. До коледжів вступали не лише вихідці із заможних, аристократичних родин, випускники престижних приватних шкіл з традицією ґрунтовної ліберальної освіти, але й – і то дедалі більше – діти емігрантів, зокрема з Південної та Східної Європи, серед яких було багато випускників не лише класичних гімназій, але й публічних шкіл. Це поки що суттєво не змінювало расового, а тим більше гендерного складу студентів (перший темношкірий студент отримав диплом Колумбійського університету в 1908 р., і саме цей коледж виявився останнім у США, який відкрив доступ до навчання дівчатам і жінкам – це сталося лише 1983 р.)¹⁰, але помітно вплинуло на його соціальний склад та рівень попередньої підготовки студентів. Ці зміни, ймовірно, також стали фактором скорочення програм з класичних мов і переорієнтації коледжів на професійно орієнтоване навчання. Такі тенденції помітно урізали загальну гуманітарну складову, властиву для класичної університетської освіти.

Але Колумбійський коледж не був готовий легко здати позиції і відмовитись від спадщини ліберальної освіти та «деградувати до рівня простого передпокою до професійної школи»¹¹. Кредо цього коледжу як місця, де «створюють людей»¹², сформульоване Джоном Говардом ван Амрінжем, його деканом у 1896–1910 рр., залишалось головним стимулом у тривалих дискусіях напередодні та під час Першої світової війни про майбутнє і роль ліберальної освіти.

Війна змінила завдання і пріоритети. 1917 року американська військова комісія звернулась до Колумбійського університету з проханням створити навчальний курс, присвячений проблемам війни, для так званого «армійського студентського навчального корпусу». Як реакція на це завдання, в коледжі Колумбійського університету виникла ідея створити навчальний курс, присвячений питанням миру. Адже війна не вічна, і, вийшовши з неї,

⁹ John Dewey. *My Pedagogic Creed* // *Dewey on Education: Selections*. New York 1959, с. 27–32.

¹⁰ Див.: *Black Milestones in Higher Education* // *Columbia Lions Edition* (www.twilightandreason.wordpress.com/tag/columbia-university/), 18 April 2008.

¹¹ Daniel Bell. *The Reforming of General Education: The Columbia College Experience in its National Settings*. New York – London 1966, с. 18.

¹² Цит. за: Rodert L. Belknap, Richard Kuhns. *Tradition and Innovation*, с. 46.

молодим людям необхідно буде відновити мир перш за все в собі, адаптуватися до післякризового повоєнного світу, відновити віру в людство. Саме цю потребу – мати справу з «нагальними потребами сучасності» – декларували вже найраніші силабуси пропонованого курсу, це ж формулювання можна побачити і в його описах останніх років.

Про ідею цього курсу тогочасний декан коледжу Герберт Гоукс сказав таке: «Його важливість ґрунтується на фундаментальному принципі, згідно з яким далекосяжні досягнення людини не можуть сягнути вище, ніж її ідеали, а розуміння цінності мети є потужною зброєю в руках розумної людини, яка іде в бій заради неї»¹³. Завданням освіти є не стільки підготовка молодих людей до майбутнього професійного життя в умовах дедалі глибокої спеціалізації, скільки вміння отримати необхідні знання і трансформувати їх у мудрість.¹⁴

Творцями курсу були видатні інтелектуали тієї доби, люди зі світовими іменами. Постійними опікунами й розробниками курсу стали: президент університету Ніколас Мюррей Батлер – видатний філософ і дипломат, лавреат Нобелівської премії миру 1931 р. за зусилля у поширенні міжнародної освіти; декан Колумбійського коледжу Герберт Едвін Гоукс – математик за освітою, який віддав багато сил підтримці і поширенню гуманістики як основи будь-якої професійної освіти (за цю діяльність він заслужив почесний титул «декан усіх деканів Америки»); професор Марк ван Дорен – видатний літератор, критик та редактор, лавреат Пулітцерівської премії 1940 р., а одночасно – один з найвидатніших викладачів не лише свого фаху, а й нового колумбійського курсу; професор Джон Ерскін, талановитий педагог і літератор, який присвятив Колумбійському коледжу 40 років свого життя і діяльності, автор резонансного есею «Моральний обов'язок бути розумним». Можна без перебільшення сказати, що проект запускала команда винятково освічених, обдарованих і вмотивованих однодумців.

1919 року новий курс стартував під назвою «Вступ до сучасної західної цивілізації». Дискусії щодо назви майбутнього курсу відображають тривалі роздуми над його ідеєю та місією. Важливо зауважити, що всі варіанти назв – «Проблеми миру», «Світ, у якому ми живемо», «Сучасна історія», а остаточно – «Сучасна цивілізація» (Contemporary Civilization, або CC) – наголошують на зв'язку минулого з сучасністю та впливі сучасності на прийдешність. Перші назви, як і надзвичайно об'ємні силабуси перших років, добре відображають мету нового курсу – виховати цілісну людину, яка вміє

¹³ Herbert E. Hawkes. A College Course on Peace Issues // *Educational Review* 58 (1919) 143.

¹⁴ Див. промову Н. М. Батлера: Butler and Erskine Make Speeches at the University's Opening Exercises // *Columbia Spectator* 1919, 1 (<https://www.college.columbia.edu/core>).

дивитись назад і вперед, і не тільки дивитись, а й бачити, яка критично мислить, усвідомлює спільну соціальну відповідальність.

Амбітна мета такого курсу потребувала цілком нового дизайну. Новий річний курс замінив собою попередній набір обов'язкових загальногуманітарних курсів та ліг в основу Core Curriculum – базового, або початкового курикулуму, який згодом був розроблений у коледжі. Цей курс став обов'язковим для всіх студентів-першокурсників коледжу. Заняття відбувались у невеликих групах, щоденно, причому наголос був перенесений із лекцій на відкриту дискусію навколо обраних текстів. Змістовно курс був побудований за тематичними блоками, присвяченими важливим проблемам життя людських спільнот. Йому були властиві міждисциплінарність, акцент на питаннях історії, світоглядність, цивілізаційний підхід. На важливості історичного світобачення, рефлексії студентів над сучасним станом суспільства і його минулим, усвідомлення власного коріння для того, щоби розрізнити моделі й перспективи суспільного розвитку та розумно брати в ньому участь, наголошували вступні частини річних програм, збірників текстів для курсу та інші документи.¹⁵

Такий дизайн курсу вимагав значного числа інструкторів, яке не могли забезпечити відділи філософії, історії чи права. Інші підрозділи й факультети повинні були також делегувати своїх представників для цієї діяльності. Серед викладачів цього курсу за сто років його існування поряд з докторантами та початківцями можна побачити імена дослідників світового калібру: Жака Барзуна, Роберта Белкнапа, Едварда Саїда, Марка фон Гагена та інших. Протягом навчального року викладачі курсу мали справу з темами і текстами, які далеко виходили поза межі їхніх професійних інтересів і досвіду. Бракувало методик, підручників, текстів, які відповідали б меті курсу й рівню неспідованих студентів-першокурсників. Ця проблема стала стимулом для розробки в стінах Колумбійського університету цілої низки нових посібників, створених виключно для потреб цього курсу, а відтак – глибокої і провокативної нової концепції – концепції західної цивілізації від часів Ренесансу до сучасності. Ці процеси не залишилися непоміченими й поза стінами університету. Вони викликали ланцюгову реакцію, внаслідок якої в північноамериканських коледжах зародилася і устійнилася традиція викладання курсів спочатку західної, пізніше – світової цивілізації.

Щоби забезпечити належний рівень дискусії в групах і допомогти викладачам у підготовці до них, була запроваджена інша важлива риса цього

---

¹⁵ Див., наприклад: *Introduction to Contemporary Civilization in the West: A Source Book Prepared by the Contemporary Civilization Staff of Columbia College, Columbia University*, т. 1. New York 1960, с. V.

курсу, яка продовжує залишатися визначальною до сьогодні, а саме щотижневі зустрічі усіх інструкторів курсу.

Ця революція була досить тихою, але фундаментальною за змістом. Ішлося про те, що освіта повинна мати: по-перше, живий зв'язок із життям та його проблемами, по-друге – ціннісну основу. Інструментом, який може допомогти особі впоратися з «невідкладними проблемами сьогодення», виконати обидва ці пункти, є читання і обговорення видатних текстів, які складають інтелектуальну і духовну скарбницю людства.

Так давня університетська ідея «вільних мистецтв» отримала нове наповнення і нове дихання. У міжвоєнний період цей експериментальний курс здобув успіх, який перевершив усі сподівання, аж сучасникам здалося, що він є візитівкою Колумбійського коледжу й існував завжди.¹⁶

Протягом багатьох десятиліть ведення курсу дозволяло ненав'язливо, але послідовно підтримувати декілька важливих для місії університету стратегій:

1) Створення міцної, скріпленої міждисциплінарними зв'язками, гуманітарної основи навчальної програми як обов'язкового фундаменту будь-якої професійної освіти. Ця реформа активно протидіяла занепаду гуманістики під натиском професійної освіти, доводячи важливість знань з історії, філософії, класичної літератури як основи будь-якої майбутньої фахової діяльності. Вона сформулювала тезу про те, що класична спадщина не просто інтелектуально приваблива – її важливість полягає в тому, що її культурна мова і далі залишається істотним і незамінним «діалектом» сучасної «західної» культури¹⁷;

2) Самоосвіта, підвищення кваліфікації викладацького складу. Дизайн курсу забезпечує те, що не лише студенти отримують нові знання і навички за допомогою викладачів, але й викладачі мусять постійно займатися самоосвітою. Ця риса курсу була закладена від самих початків його формування.¹⁸ Як висловився у своєму інтерв'ю професор Роберт Белкнап, це виявилось ефективним і економним способом стимулювати самоосвіту викладацького складу університету. Деякі викладачі курсу вже в перші декади його існування відзначали, що цей досвід допоміг їм розширити власні інтелектуальні обрії та поліпшити викладацьку майстерність (цю рису курсу підкреслив, наприклад, один із його викладачів, професор Гаррі Карман у своїй доповіді

---

¹⁶ T. P. Cross. *An Oasis of Order*, с. 39.

¹⁷ Mery Beard. Do the Classics Have a Future? // *New York Review of Books*, 12 January 2012.

¹⁸ John J. Coss. The New Freshman Course in Columbia College // *Columbia University Quarterly*, July 1919, с. 248.

2 травня 1925 р.)¹⁹. Керівники курсу ставились до викладачів з особливою увагою, підкреслюючи їх особливий статус і особливу роль. Окрім інтелектуального рівня і викладацької майстерності, від них вимагалось вміння завоювати довіру студентів, налагоджувати з ними особливий контакт, який нагадував сократівське спілкування з учнями;

3) Формування спільноти, єдності кампусу. Це стосувалося і студентів (які кожного тижня читали і дискутували всі той самий текст), і викладацького складу. Курс ніколи не мав окремої закритої когорти викладачів. Інструктори курсу походили з різних програм, підрозділів, вони відрізнялись фахом, досвідом, інтересами, але їх об'єднував інтерес до проекту, теми дискусій, щотижневі зустрічі й обмін досвідом. З покоління в покоління цей колумбійський феномен допомагав утримувати велику кількотисячну спільноту людей у межах своєрідного інтелектуального братства. Випускники університету, через багато років після його закінчення, у своїх спогадах часто згадують саме це відчуття інтелектуальної цікавості й спільності.

Протягом ста років свого існування і розвитку курс зазнав не одної кризи і мав багато критиків. Курс критикували за його начебто невиправдано високу собівартість, адже викладання в малих семінарських групах значно поступається за рентабельністю читанню лекцій для великих потоків студентів. Нерентабельним, на думку окремих критиків, було й використання зіркової професури для праці зі студентами-початківцями та відсутність постійного штату викладачів курсу. Невдоволення викликав також формат обов'язковості цього курсу.

Іншим предметом критики була тенденція до поверховості читання, а також те, що значна частина його викладачів не були фахівцями, глибоко обізнаними з тематикою, авторами й текстами, що їх вони викладали студентам. На подібні зауваження творці нової програми відповідали, що кожен твір колись має бути прочитаний вперше і що між знайомством з книгою та її академічним дослідженням існує велика різниця.²⁰

Виникали й кризи, спровоковані серйозними ідеологічними розходженнями. Так, на початку 1930-х років коледж був втягнений у тривалу дискусію про доцільність включення до курсу тих чи інших текстів і спроможність несформованих молодих людей адекватно сприймати контроверсійні ідеї. Зокрема, непорозуміння і суперечки викликало включення в корпус текстів 1932 року фрагмента книги професорки коледжу Маунт Голіюк Рут Рід «Сучасна сім'я». Хоч загальний тон публікації не виходив

---

¹⁹ Цит. за: Timothy P. Cross. *An Oasis of Order*, с. 13, 19.

²⁰ D. Bell. *The Reforming of General Education*, с.14.

поза межі традиційного трактування ролі сім'ї, авторка висловила кілька міркувань з приводу невідповідності традиційних родинних моделей сучасній суспільній та економічній ситуації («Сім'я в її сучасному вигляді вже неадекватна»²¹). В пресі зазвучали прямі звинувачення керівництва коледжу в руйнуванні підставових цінностей американського суспільства – таких, як шлюб і сім'я. Загострилися дискусії в самому коледжі про інтелектуальну свободу, відповідальність та вірність принципам відкритості, критичності і гуманності. Врешті-решт керівники коледжу наголосили на важливості колегіального формування корпусу текстів й дотримання підходу, який унеможлиблював би однобокі або ідеологізовані підходи.²²

Чи не найбільше атак зазнавав корпус текстів. Претендуючи на універсальність і спрямованість на загальнолюдські здобутки, цей корпус, однак, судячи з переліку авторів, представляв досягнення переважно європейської та північноамериканської інтелектуальної традиції. За рідкісними винятками – деяких зразків переважно східних релігійних традицій, в корпусі не було представлено ні тисячолітньої східної культури, ні новочасних культур Південної Америки, іспаномовні тексти були рідкістю, а слов'яномовних авторів просто ніби не існувало. Мусульманська релігійна традиція обмежувалась поверховим знайомством з Кораном. Не здобулися на честь бути включеними до програми курсу й авторки-жінки. Така ситуація ставала все більш неадекватною зі зміною складу студентів. Особливо гострі хвили протесту вона викликала в кінці 1960-х, а також в кінці 1980-х років. Студентські спілноти, як і окремі викладачі університету, висловлювали відкриті протести в масових акціях, пресі, наукових публікаціях. 1961 року криза призвела навіть до того, що «Сучасна цивілізація» перестала бути обов'язковим курсом навчальної програми. Протягом 1961–1968 рр. загроза висіла над самим його існуванням.

Але коледж ніколи не заплющував очі на проблеми і намагався на них відповідати. Ще 1947 р. професор Теодор де Барі створив першу в країні програму орієнтальних студій. Програма розвивалась незалежно від «Сучасної цивілізації» і була опційною для студентів, але Колумбійський університет завдячував їй своїми досягненнями в орієнталістиці і появою таких знакових фігур, як Едвард Саїд та інші. Адміністрація університету періодично ініціювала створення фахових комісій, які перевіряли дієвість програми коледжу та, зокрема, курсу «Сучасна цивілізація». Наслідком цих перевірок була зміна корпусу текстів, а також повний відхід від практики

²¹ Цит. за: David A. Kaufman. *The Building of a Tradition: A History of Columbia College's Core Curriculum*. Unpublished thesis. Columbia University 1990, с. 67.

²² John J. Coss to Nicolas Murray Butler, 19 February 1932 // *John J. Coss Papers*. Rare Book and Manuscript Library. Columbia University.

читання лекцій і прийняття виключно семінарського формату. Загальне навантаження на студентів, зростання вимог спеціалізації призвели і до скорочення загальних годин курсу. Поступово формат курсу звівся до двох академічних годин на тиждень для студентів і щотижневої зустрічі для інструкторів, під час якої вони все більше концентрувалися на змісті семінару і мали нагоду отримати інформацію з рук запрошеного гостя – провідного спеціаліста з тої чи іншої теми.

В середині 1960-х років з ініціативи віце-президента і пророкта (першого проректора) університету Дейвіда Трумана, видатний американський соціолог, творець концепції постіндустріального суспільства Деніел Белл повністю зревізував програму загальної освіти в Колумбійському університеті. Його ґрунтовний аналітичний звіт «The Reforming of General Education: The Columbia College Experience in its National Setting» («Реформа загальної освіти: досвід Колумбійського коледжу в національному контексті»), з одного боку, продемонстрував, що інтерес провідних американських інтелектуалів до проблеми ліберальної освіти зростає, а з іншого – він став своєрідним вступом до загальнонаціональної дискусії на тему університетської освіти, зокрема про посилення спеціалізації і спротив цьому, про необхідність гуманізації освіти, про інтердисциплінарність та осучаснення змісту курсів.

Як студенти, так і експерти постійно повертались у своїх відгуках до твердження, що курс «Сучасної цивілізації», побудований як курс історії ідей, що базується не на оригінальних, а радше на підручкових та аналітичних текстах, не задовольняє загального «голоду» на гуманітарну освіту, який існує в середовищі коледжу, він радше пробуджує цей голод. Вирішити проблему були покликані дискусії, які розпочалися ще на початку 1930-х років, про необхідність запровадження не лише одного курсу, але нової цілісної програми ліберальної освіти, своєрідного базового курикулуму (Core Curriculum), який на додачу до вже існуючого курсу сучасної цивілізації містив би більший гуманітарний компонент. Базовий курикулум в Колумбійському університеті був спробою зробити переоцінку ролі освіти у мінливому світі. Водночас він відображав зміну освітніх перспектив та мав амбіцію створити нову сучасну схему, яка відігравала б ту саму роль, яку виконували середньовічні тривіум і квадривіум ліберальної освіти. Окрім уже існуючого й популярного курсу «Сучасної цивілізації», до цього базового курикулуму мали увійти курси з гуманістики, науки, мистецтва і музики. Головними акцентами у всьому корпусі курсів залишались розвиток критичного мислення і креативності сучасної молодшої людини, розуміння довколишнього світу, вміння творити середовища. Інтелектуальна

праця над формуванням цієї базової програми в Колумбійському університеті ніколи не припинялася й великою мірою триває досі. Викликає велику повагу переконання багатьох поколінь її творців у своїй правоті, вміння приймати невдачі і постійно робити нові спроби. Основними компонентами базового курикулуму стали навчальні курси «Сучасна цивілізація», «Гуманістика А», «Наука», до яких у різні періоди й у різних форматах додавалися курси з музики або мистецтва, які, проте, ніколи не були обов'язковими. Цей амбітний проект являв собою серйозний виклик не лише для адміністрації та викладачів, але й для студентів. Зокрема, він призвів до суттєвого збільшення навантаження на викладачів коледжу, що обмежувало їхні можливості провадити власні дослідження, а також до зростання у 1938 р. частки обов'язкових курсів у навчальній програмі університету з традиційних 25–30 до 50 %, що викликало невдоволення студентів.²³

Ці проблеми лише загострилися з початком Другої світової війни. Ця війна (зрештою, як і попередня) – висунувши додаткові вимоги перед адміністрацією коледжу, спричиняючи відтік військовозобов'язаних викладачів і студентів, поглиблюючи загальну гуманітарну кризу в суспільстві – знову поставила під сумнів відповідність системи освіти вимогам часу, примусила ще раз замислитись над сенсом і завданнями освіти як такої. Саме в цей період базовий курикулум пережив нову трансформацію. Головним її змістом був взаємовплив між курсами «Сучасної цивілізації» і «Гуманістики-А». Щоби точніше схопити суть цього взаємовпливу, варто повернутись до початків курсу «Гуманістики», який, на відміну від «Сучасної цивілізації», ґрунтувався власне на читанні оригінальних творів минулого і сучасності.

Наголос на великих творах, які впливали і продовжують впливати на людську свідомість, завжди був властивий концепції ліберальної освіти. Але чимраз глибша спеціалізація знань, своєрідна інтелектуальна мода і захоплення німецькою гімназійною системою призвели до її занепаду в другій половині ХІХ ст. Нове життя в стару ідею вдихнув професор Колумбійського університету Джон Ерскін. Разом з групою однодумців у 1919 р., через рік після запуску курсу «Сучасної цивілізації», він створив концепцію нового дворічного курсу гуманітарної програми під назвою «General Honors course»²⁴. Ідея полягала в тому, що студенти щотижня читали і дискутували один великий твір. Революційним у цій програмі було те, що до великих

²³ Т. Р. Cross. *An Oasis of Order*, с. 54.

²⁴ Назвою «General Honors course» в американській університетській системі зазвичай позначаються додаткові навчальні курси і програми, до участі в яких допускають студентів, що відповідають певним критеріям, серед яких – достатній середній бал та висока мотива-

класиків пропонували ставитись як до щойно опублікованого, актуального і сучасного тексту.²⁵ Курс Ерскіна не мав статусу обов'язкового, перелік авторів початково обмежувався майже виключно до діячів великої літератури, читання яких вимагало від студентів попередньої підготовки. В кінці 1920-х років курс почав занепадати. Але сама ідея продовжувала користуватися великою популярністю як у Колумбійському університеті, так і поза його межами.

Починаючи з 1920 р., в США розпочався рух (який пізніше отримав назву «рух великих книжок»), значною мірою спровокований дискусіями в Колумбійському університеті та стартом нового навчального проекту. Однодумець і колега Ерскіна Мортімер Адлер, який у 1920-х роках переїхав до Чикаго, разом з президентом Чиказького університету Робертом Мейнардом Гатчінсом, письменником Торнтоном Вайдлером та іншими однодумцями втілював цей проект на базі Чиказького університету; цей проект став класичним американським прикладом курсу «Великі книжки». Подібні курси і власні «канони великих книжок» почали з'являтися і в інших університетах. Загалом, понад 30 американських коледжів намагалися в тому чи іншому вигляді адаптувати цю модель до своїх навчальних програм.²⁶

У самому ж Колумбійському коледжі відбулось надзвичайно плідне поєднання соціально заангажованої концепції «Вступу до сучасної цивілізації» з більш гуманістичною і космополітичною ідеєю Джона Ерскіна, яке втілювалося наприкінці 1930-х років у новому обов'язковому курсі Core Curriculum під назвою «Гуманістика А».²⁷ Перший силабус цього курсу з'явився 1937 р., в наступні роки він постійно модифікувався. Під впливом все більш популярного курсу «Гуманістики А» автори курсу «Сучасної цивілізації» почали все більше відходити від читання аналітичних текстів і «напівперетравлених опіній»²⁸ в сторону включення оригінальних творів до силабусу курсу. Проте головним у курсі і далі залишався акцент на проблемах, ідеях, на реальності, а не на текстах, з яких ці ідеї постають, і не на їхньому зв'язку із сучасністю.

Ці зміни започаткували процес оптимізації корпусу базового курсу. Підсумком багаторічної роботи була публікація в перші повоєнні роки двотомного збірника текстів «Вступ до сучасної цивілізації на Заході».

ція до навчання. Ці курси зазвичай є предметом особливої уваги та гордості університету. Участь у таких курсах є до певної міри привілеєм.

²⁵ T. P. Cross. *An Oasis of Order*, с. 24–25.

²⁶ Там само, с. 48.

²⁷ Jacques Barzun. *Teaching the Humanities // Columbia University Quarterly* 30 (1938) 196.

²⁸ Columbia Tests New Approach to the Humanities // *New York Herald Tribune*, 30 November 1941.

До 1960 р. цей збірник був перевиданий тричі. Його третє видання, відоме як «Червоні книги», було важливою віхою і підсумком не лише історії розвитку курсу в межах Колумбійського коледжу, але й зробило відчутний вплив на американську систему освіти в цілому та активно використовувалось протягом тривалого часу майже в 200 американських коледжах.²⁹

Друга світова війна підштовхнула процеси переосмислення і в інших провідних університетах США. Вже у 1945 р. вийшов звіт Гарвардського університету про дворічну працю фахового комітету гарвардських і національних фахівців під назвою «Загальна освіта у вільному суспільстві». Є певна іронія в тому, що Гарвардський звіт, який уникає будь-якого пов'язання з Колумбійським коледжем, також відомий під назвою «Червона книга».³⁰ Він спрямований на повне переосмислення і перезавантаження філософії освіти в США, у багатьох своїх твердженнях суголосний філософії, закладеній в колумбійському базовому курикулумі, хоча прямих посилань на суперника в тексті звіту немає.³¹ «Червоні книги» як з Колумбії, так і з Гарварду закликали до створення продуманої підставової обов'язкової програми з гуманістики, соціальних і стислих наук, спрямованої на формування у всієї освітньої спільноти відчуття причетності до спільної загальнолюдської спадщини. Ліберальна освіта по-справжньому стає справою національної важливості.

Можна сказати, що повоєнні роки були часом найбільшого успіху реформи ліберальної освіти загалом і розвитку програми в Колумбійському коледжі. Зміни в загальній системі північноамериканської освіти та приплив повоєнних емігрантів до коледжів у кінці 1950-х – на початку 1960-х років принесли з собою нові серйозні виклики, які підважили існування курсів та спонукали до нового переосмислення, що знайшло відображення у згаданому вище звіті Деніела Белла. Ліберальна освіта необхідна людині так само, як одяг: змінюються матеріали, фасони і завдання, але потреба у самому одязі не минає.

Дух «шістдесятих» певним чином маргіналізував питання філософії освіти, замінивши їх більш притягальними проблемами прав людини, рівності статей, війни у В'єтнамі та іншими. Атмосфера на кампусах була максимально політизована. Але в нетрях нового соціального конфлікту відбулася остання важлива зміна в дизайні базового курикулуму. Курс «Сучасної цивілізації», який від 1968 р. став єдиним обов'язковим гуманітарним

²⁹ Justin Buchler. *Reconstruction in the Liberal Arts // A History of Columbia College on Morningside Heights*. New York 1954, с. 108.

³⁰ D. Bell. *The Reforming of General Education*, с. 38.

³¹ T. P. Cross. *An Oasis of Order*, с. 61.

курсом, остаточно перейшов від статей і документів до оригінальних творів, причому не в уривках, а в повному обсязі. Протягом наступних декад офіс декана Core Curriculum змушений був постійно доводити важливість і релевантність курсу, приділяти постійну увагу моніторингу силабусу та внесенню змін до нього, а також праці з інструкторами. Важлива зміна відбулася 1983 р. Колумбія була останнім коледжем у групі «Ліги плюща», яка відкрила двері дівчатам і жінкам. Нині студентки жіночої статі становлять приблизно половину студентів університету, а от у 1980-х їх кількість була незначна.³² Ця зміна спровокувала в 1980-х – на початку 1990-х років нову хвилю дискусій на теми мультикультуралізму та політкоректності³³, яка істотно вплинула і на силабуси, і на дискусії, та разом з включенням тем з історії та культури народів світу допомогла остаточно розпрощатися з домінуванням «dead white males», збагатила навчальні програми та зробила їх більш релевантними для всього студентського середовища. Курси базового курикулуму і в Колумбійському, і в Чиказькому університетах витримали атаку критики та вкотре довели свою життєспроможність. Багато провідних північноамериканських університетів від цих курсів повністю або частково відмовились, мотивуючи свої рішення різними причинами, серед яких були висока собівартість цих курсів і додаткове навантаження на викладачів, зросли вимоги спеціалізованих програм і небажання більшості студентів брати курси, не пов'язані безпосередньо з їх спеціалізацією. Але і в Єльському коледжі, і в Гарварді відмова від цих курсів викликала здивування асоціацій випускників і невдоволення спонсорів. Інтелектуальна вартість загальної освіти і семінарських курсів, присвячених читанню видатних творів, стає помітнішою з плином років, коли забуваються ті отримані в університеті знання, які так і не знайшли використання на життєвому шляху, а залишається суть – те, що, власне, і є освітою.

Отож важливою ознакою базового курикулуму в Колумбійському коледжі є його постійне реформування, гнучкість, намагання відповісти на виклики часу, попри те, що він продовжує займати центральне місце в загальній системі університету.³⁴ Творці програми від початків ставились

---

³² Black Milestones in Higher Education // *Columbia Lions Edition* (www.twilightandreason.wordpress.com/tag/columbia-university/), 18 April 2008.

³³ Див., наприклад: Allan Bloom. *The Closing of the American Mind*. New York 1987, с. 344; Roger Kimball. *Tenured Radicals: How Politics Has Corrupted Our Higher Education*. New York 1990, с. 166; Dinesh d'Souza. *Illiberal Education: The Politics of Race and Sex on Campus*. New York 1991, с. 59–93.

³⁴ J. W. Smit. Other voices, other cultures: A progress report on Columbia College's mandate to extend the core curriculum // *Columbia College Today* 1, Winter 1991, с. 61–62.

до неї як до експерименту, як до живого новоутворення, що містить власну скриту логіку розвитку. Курси базового курикулуму ніколи не були сурогатом «інтелектуального наркотика», їх автори ніколи не плутали освіту з індоктринацією.³⁵ Вони розуміли, що опертя освіти на тривалій традиції читання і обговорення видатних текстів минулого не відгонить схоластикою і не є анахронізмом, а навпаки – дозволяє ясніше усвідомити себе в теперішньому і впевнено подивитись у майбутнє.

Мало хто сто років тому передбачав, що курс сучасної цивілізації проіснує так довго і так успішно. Цим успіхом курс зобов'язаний власне своїй чутливості на проблеми і своїй гнучкості. Якими б не були зміни, у фокусі курикулуму завжди залишалась одна мета: гуманізація освіти, творення інтелектуальної спільноти, формування відчуття спільної спадщини і спільного майбутнього. Творці курсу могли сперечатися щодо змісту, але завжди були солідарні у визнанні важливості самої ідеї.

Серед численних криз і змін, які перетерпів цей курс, чи не найвагомішою зміною була зміна дизайну: перехід від курсу історії цивілізації до семінарського курсу з читання й обговорення визначних творів минулого і сучасності. Чому це важливо для нас сьогодні?

Паралелей з українською ситуацією часів незалежності можна знайти безліч. Суспільство перебуває в стані економічного хаосу, усі звичні міти, які так довго були наріжними каменями як національної, так і радянської ідентичностей, перетворюються на пісок і сипляться між пальці. Концепція громадянства зведена до карикатури і предмету глузування. Амбівалентне громадянство прагне одночасно й інтеграції з Євросоюзом, і збереження тісних зв'язків з його головним опонентом – Росією. До політичної нестабільності й зростання суспільної недовіри з часом додалися відкриті конфронтації і нарешті – війна. На позір, освіта в такій ситуації не є ані пріоритетом, ані ліком. Але якщо підходити до ситуації з перспективи творення платформи для сталого розвитку, освіта є і пріоритет, і ліки. Навіть з погляду здорового прагматизму, не можна заперечити, що освіта – найефективніший спосіб вплинути на 65 % населення, з яких більшість уже сьогодні має громадянське право голосу. Від того, як вони уявляють собі власну гідність, залежить майбутнє.

Історія курсів базового курикулуму важлива для України як приклад подолання відчуття власної маргінальності. Це може прозвучати несподівано, але і американський, і український приклади демонструють різну міру своєрідного культурологічного комплексу меншовартості в стосунку до Західної Європи. Для Північної Америки сто і більше років тому,

---

³⁵ Т. Р. Cross. *An Oasis of Order*, с. 113.

в «дофордівську», за метафорою Олдоса Гакслі, еру, Європа залишалась культурною Меккою, колицкою ідей і батьківщиною «отців нації». До культурного рівня Європи, до її традицій і спадщини треба було дотягаться, свою легітимність як її нащадка треба було доводити. Курси сучасної цивілізації та великих книжок давали новій інтелектуальній еліті Північної Америки відчуття причетності до «великої європейської цивілізації», виникнення нового концепту «західної цивілізації» робило Північну Америку та її інтелектуальну історію невід'ємною часткою єдиного цілого, чим ставав цей новий «Захід».

Чогось подібного вимагає й сучасна українська ситуація. Щоби інтегруватись у європейську спільноту, потрібно не лише усвідомити себе як легітимну та історично важливу частину цієї спільноти, але наново створити спільну мову, яка була обірвана через довгі століття часткової чи повної ізоляції. Ця мова має сформуватись на спільній культурній спадщині, на текстах та ідеях минулого, і найефективнішим способом формування цієї спільної мови є впровадження в освіту курсів, подібних до створених протягом Колумбійського експеримента.

Північноамериканський приклад демонструє, що найважливіші дискусії і найсерйозніші зміни відбувалися в університетських програмах під час глибоких криз. Фактично тричі за століття це було пов'язане з війною – Першою і Другою світовими війнами та війною у В'єтнамі. Ліберальна освіта ставала тим чинником, який допомагав людині і суспільству віднайти сенси, відновити гідність, розстріляну війною.

Тому не була випадковою та інтуїція, з якою до творення нових університетських моделей підійшли українські інтелектуали на початку Незалежності. Києво-Могилянська академія почала творити свою навчальну програму із запровадження обов'язкового курсу світової цивілізації. Львівська богословська академія запустила навчальний курс європейської цивілізації. Важливу роль у появі цих курсів відіграла наявність прямого досвіду з перших рук: серед творців, спонсорів і викладачів обох цих шкіл були ті, хто мав безпосередній досвід навчання і викладання подібних курсів, люди, які розуміли їхню потенційну силу – такі, як Вільям Гліссон, Марта Богачевська-Хомяк, Борис Гудзяк, Джефрі Віллз, Михайло Винницький, Волтер Стівенсон, Анна Кім та інші. Ці курси були покликані слугувати тим же амбітним цілям, що й Колумбійський експеримент століття тому: творення інтелектуальної спільноти, яка взаємно навчається; переосмислення і створення нового світобачення, а відтак – віднайдення себе у світі і перебирання відповідальності за нього. До них додавались і специфічно українські завдання: повернення в освіту моральної складової, деідеологізація, розширення доступу до закритої

раніше історіографії через вивчення іноземних мов і академічний обмін; перехід до активних методик викладання і розвиток критичного мислення.

Сьогодні ЛБА–УКУ має вже майже 25-річний досвід викладання курсів так званої базової, або ліберальної освіти й працює над створенням програм, які об'єднували би всю університетську спільноту. Викликом для запровадження такої програми, як і в американському випадку, були вимоги розвитку спеціалізованих програм (в українській ситуації непомірно перебільшені стандартами тодішнього Міністерства освіти), відсутність методик і практик викладання подібних курсів, традиція фрагментації знань, сильно вкорінена вже у шкільних програмах. Щоб обійти бодай частину цих перешкод, в ЛБА–УКУ був розроблений особливий дизайн цієї програми: замість вписувати її в існуючу, вже переобтяжену обов'язковими курсами навчальну програму, у 2000 р. було запроваджено обов'язкову програму «нульового року», яка фактично й стала програмою базового курикулуму. До неї увійшли курси з історії цивілізації, світової літератури, християнської духовності в постмодерній добі, логіки, академічного письма, а також інтенсивні програми з латинської та англійської мов. За задумом творців цієї програми, вона мала поширитись з часом на всі факультети майбутнього університету, ставши не лише платформою перетворення пострадянських школярів у глибоко мислячих студентів з цілісним світоглядом і власною громадянською позицією, але й слугувати забезпеченню єдності університетської спільноти в міру того, як вона буде зростати. Одним із результатів існування цього базового курикулуму була поява першого в незалежній Україні авторського посібника з історії європейської цивілізації, створеного за прикладом і методиками посібників, що використовувались у північно-американських університетах³⁶.

Цей експеримент протривав до 2006 р. і був припинений у період отримання державної акредитації МОН України. Проте несумісність із державними вимогами і стандартами освіти була лише одним із аспектів кризи, яка призвела до скасування програми. Іншою причиною були аргументи частини керівників і викладачів університету, які вказували на недоцільність збільшення часу перебування студентів в університеті, на зростання собівартості навчання, а також на брак навчального часу та аудиторій для розвитку спеціалізацій. Тим не менше, варто зауважити, що розтягнення навчальної програми на додатковий рік і збільшення оплати за навчання ніколи не були темою скарг самих студентів, які пережили цей досвід.

---

³⁶ Олена Джеджора. *Історія європейської цивілізації*, ч. I: *До кінця XVIII ст.* Львів 1999.

Утім, після скасування програми нульового року пошуки впровадження курсів базової освіти в УКУ не припинялися. Окремі магістерські спеціалізації та професійні школи шукають шляхів, які відповідали б їхнім можливостям і потребам. Для студентів-початківців продовжують використовувати курс європейської цивілізації. Успішним прикладом можна вважати інкорпорування гуманітарних курсів у сучасну високофахову програму з комп'ютерних наук. Був розроблений курс історії України в європейському контексті. У професійних школах були запроваджені курси-семінаріуми, базовані на «великих книжках» та історії філософії. Певним підсумком цієї багаторічної праці можна вважати запровадження 2016 р. на гуманітарному факультеті нової бакалаврської навчальної програми *Artes Liberales*, яка об'єднала три спеціальності – історію, філологію та культурологію – з метою уможливити студентам будування власних навчальних траєкторій, зміцнити міждисциплінарні зв'язки, посилити акцент на розвитку критичного і творчого мислення, навичках проектної діяльності і розв'язання проблем.³⁷

Сто років тому знання ще не старіли так блискавично, як сьогодні, інформативне поле ще не було настільки пересичене. Однак те, що було справедливо після Першої світової війни, залишається справедливим і сьогодні. Спеціалізовані знання старіють чим далі, тим швидше. Натомість гуманітарні знання не лише не старіють, але й наново доводять свою доконечність. Мова завжди йшла не про формування «всебічно розвиненої особистості» і не про «розуміння світу» як такого, але про вміння залишитися людиною у світі, у якому ми живемо, про вміння зберегти, за висловом Томаса Райта, останню доступну сучасній людині чесноту – взяти на себе відповідальність за себе, за свого ближнього і за цей світ.³⁸ Завдання сучасного університету – знайти і втримати баланс між вимогами спеціалізацій і професійного тренінгу та універсальною необхідністю залишитися людьми. Бажано розумними.

---

³⁷ Український католицький університет (www.vstup.ucu.edu.ua/bakalavrat/artes-liberales).

³⁸ Томас Райт. *Тайна Зла: Откровенний розговор с Богом*. Москва 2010 (www.krotov.info/library).

Olena Dzhedzhora

**«CURRICULUM FUTURI»: LIBERAL EDUCATION AS AN AGENT OF REFORM,
A CENTURY OF EXPERIENCE**

The article treats the history of the introduction and development of Core Curriculum courses at New York's Columbia University over the past century. This dynamic history, full of intellectual challenges, serves as a springboard to a broader theme: the change in the concept of higher education in response to social crises and shocks, such as the First and Second World Wars, the student protest movement of the late 1960s, and etc... Particular attention is paid to the discussion around introducing this edifying component in an age of rapidly changing specialization and emergence of the new professions, and the role of the university as a place that forms a complete person, prepared to face the intellectual and ethical challenges of the age. Additionally, the article looks at examples of introducing a humanities core at universities in post-1991 Ukraine.

Key words: intellectual history, Core Curriculum, Liberal Arts, reform of the Higher Education, Columbia College.